

Čovjek kao »animal symbolicum«

Neki aspekti filozofske antropologije Ernsta Cassirera

Ivo Džinić*, Davor Vuković**

Sažetak

Ovaj se rad oslanja na filozofsku misao Ernsta Cassirera i određenje čovjeka kao »animal symbolicum«, koje svoj temelj ima upravo u njegovoj filozofiji simboličkih formi. Na temelju Cassirerove teorije o simboličkim formama kao objektivacijama duha, u radu se želi analizirati mogućnost određenja identiteta čovjeka pojedinca kroz odabir i artikulaciju pojedinih simboličkih formi. Pitanje je od kojega se polazi: određuje li se kroz odabir pojedinih simboličkih formi, njihova opsega i intenziteta utjecaja identitet konkretnoga pojedinca? Odnosno, je li u mjeri u kojoj se pojedina simbolička forma artikulira kod pojedinoga čovjeka, moguće odrediti i njegov identitet? Uz navedeno, nameće se i pitanje utjecaja različitih drugih okolnosti poput tradicije, društvene sredine, obitelji i dr. Daljnja se analiza rada odnosi na pitanje mogućnosti oblikovanja identiteta pojedinca kroz prihvaćanje i artikulaciju nekoliko simboličkih formi te, u tom slučaju, njihova međusobnog odnosa, odnosno o prevlasti jedne nad drugom. Prvi i drugi dio rada predstavlja Cassirerovu teoriju o čovjeku kao simboličkome biću te njegovu filozofiju kulture. Treći dio predstavlja pokušaj analize mogućnosti određenja identiteta čovjeka pojedinca kroz prihvaćanje i artikulaciju pojedine simboličke forme ili više njih.

Ključne riječi: čovjek, animal symbolicum, simbolička forma, kultura, identitet

Uvod

Središnje mjesto cjelokupne filozofske misli Ernsta Cassirera¹ bez sumnje zauzima trosveščano kapitalno djelo »Filozofija simboličkih formi« (prvi dio

* Doc. dr. sc. Ivo Džinić, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Strossmayerov trg 5, 31400 Đakovo, Hrvatska. E-pošta: ivo.dzinic@os.t-com.hr

** Dr. sc. Davor Vuković, viši asistent pri Katedri fundamentalne teologije, Katolički bogoslovni fakultetu u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska. E-pošta: dav.vuk@gmail.com

1 Poradi boljega razumijevanja filozofske misli Ernsta Cassirera (1874 — 1975) u kratkim se crtama pokazuje kako je Cassirer živio i ostvarivao svoj filozofski opus u vrlo turbulentnim vreme-

»Jezik« iz 1923., drugi dio »Mitsko mišljenje« iz 1925. i treći dio »Fenomenologija spoznaje« iz 1929. godine).² Navedenim djelom predstavio se i kao filozof kulture, budući da uz znanstvenu spoznaju analizira još i jezik i mit kao oblike u kojima se jasno pokazuje kulturna spontanost i aktivnost ljudskoga duha. Osim toga, Cassirer je pokazao kako znanstvena spoznaja ima svoje utemeljenje u svakodnevnim oblicima tumačenja objektivnoga, intersubjektivnog i unutarnjeg subjektivnog svijeta.³

Ta će filozofska misao prožimati i sva njegova kasnija znanstvena razlaganja, a napose njegovu zamisao jedne filozofije o čovjeku. Nakon nezavidne životne biografije, obilježene tadašnjim jačanjem utjecaja antisemitizma u Njemačkoj, Cassirer se preselio u Sjedinjene Američke Države gdje je za vrijeme svoga boravka i profesorskoga rada pred kraj života, 1944. godine, napisao djelo »An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture«.⁴ Spomenuto djelo označilo je internu transformaciju Cassirerove filozofske misli, odnosno obrat prema filozofskoj antropologiji koja je konsekventan iskorak njegove filozofije simboličkih formi, odnosno razrada temeljne postavke formulirane u njoj. Filozofska antropologija tako se javlja i kao konkretizacija filozofije simboličkih formi, i to prvenstveno jer je manje ili više jednoznačno odredila čovjeka kao nositelja i autora simboličkih formi.⁵ Ovo djelo djelomično predstavlja i nov pokušaj da se još jednom promisli osnovna problematika filozofije simboličkih formi. A kako to i sam Cassirer u predgovoru knjige napominje, ona je namijenjena ne samo učenicima i profesionalnim filozofima, nego i široj publici, budući da su »fundamentalni problemi ljudske kulture od općeg interesa i moraju biti pristupačni široj publici«.⁶

nima, obilježenim dvama svjetskim ratovima te velikim društvenim i političkim previranjima. Razvoj njegove filozofske misli može se promatrati kroz četiri faze. U prvoj fazi Cassirer je bio pod snažnim utjecajem neokantovstva, pri čemu je njegova filozofska misao bila u znaku teorije spoznaje. Nakon toga uslijedila je trosveščana razrada filozofije simboličkih formi. Uslijed zbivanja u Europi pred početak Drugoga svjetskog rata, seli u Sjedinjene Američke Države te tako njegov filozofski pristup doživljava nov zaokret, i to onaj u pravcu antropologije i socijalne filozofije, što su dvije daljnje faze u razvoju njegove filozofske misli. Navedene dvije faze sukcesivan su nastavak njegove filozofije simboličkih formi. Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, Hamburg, 2008, 13–14. Detaljniji biografski opis Ernsta Cassirera daje Gajo Petrović u Predgovoru hrvatskomu izdanju Cassirerove knjige *Ogled o čovjeku. Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Zagreb, 1978.

- 2 Filozofski rad Ernsta Cassirera u posljednje vrijeme doživljava sve veće zanimanje i prihvaćanje, pa i u Hrvatskoj. Razlog takvoga zanimanja svakako je postojanje arhiva mnogih njegovih još neobjavljenih djela, a vezana su uz danas aktualne teme. Daljnji je razlog intenzivne recepcije Cassirerove filozofije i njezina povezanost s pokretima u suvremenome mišljenju kao što su strukturalizam, fenomenologija i hemeneutika. Usp. Andrea Horić, *Problem jezika u filozofiji simboličkih formi Ernsta Cassirera*, doktorska disertacija, Zagreb, 2005.
- 3 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 8.
- 4 Knjiga je prevedena i na hrvatski jezik pod nazivom *Ogled o čovjeku. Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Zagreb, 1978.
- 5 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, Zagreb, 2003, 46.
- 6 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 8.

1. Čovjek i koncept simboličkoga

U »Ogledu o čovjeku« Cassirer svoju raspravu o tome što je čovjek započinje prikazom krize ljudske samospoznaje, odnosno pregledom različitih teorija i filozofija o čovjeku.⁷ Formulirajući svoju temeljnu tezu, govori o simbolu kao ključu razumijevanja čovjeka. Prema njegovu mišljenju, specifičnost čovjeka u odnosu na druga živa bića sastoji se u jedino čovjeku svojstvenomu simboličkom izražavanju. Opravdavajući svoju tezu, Cassirer se poslužio teorijom američkoga semantičara i filozofa Charlesa W. Morrisa (1901–1979) prema kojoj je potrebno razlikovati znakove (signale) od simbola. »Simboli — u pravome smislu te riječi — ne mogu se svesti na obične signale. Signali i simboli pripadaju dvama različitim područjima saobraćaja: signal je dio fizičkog bitka, a simbol ljudskog svijeta značenja.«⁸ Pomoću ove teorije Cassirer pokušava jasnije povući granicu između ljudskoga i životinjskog svijeta te dopušta da se i životinje služe znakovima, budući da su dio fizičkoga bitka, ali samo je čovjeku pridržano služiti se simbolima, koji su dio ljudskoga svijeta značenja. Dakle, čovjek je simboličko biće, dok su životinje tek signalska bića.⁹ Želeći postaviti granicu između najviših oblika životinjske inteligencije i specifično ljudske inteligencije Cassirer, osim navedenoga razlikovanja, podvlači i granicu između emocionalnoga i propozicionalnog govora, te razlikuje i praktičnu fantaziju i inteligenciju od simboličke fantazije i inteligencije.¹⁰ Razlikovanje između propozicionalnoga i emocionalnog govora promatra kao »pravi medaš između ljudskoga i životinjskog svijeta«.¹¹ Razmatrajući pitanje životinjske inteligencije navodi »da životinja posjeduje praktičku imaginaciju i inteligenciju, dok je samo čovjek razvio jedan nov oblik odnosno simboličku imaginaciju i inteligenciju«.¹² Cassirerova je namjera jasno i precizno iskazati i potvrditi osnovnu postavku o čovjeku kao »animal symbolicum«.¹³

Filozofska antropologija na početku 20. stoljeća općenito je htjela na temelju usporedbe ljudskoga i životinjskog svijeta crpsti empirijski snažne argumente, koji bi filozofski dozvolili da se stvarnost čovjeka misli s onu stranu kartezijanskoga dualizma »tijela« i »duha«. Tako i Cassirerov »Ogled o čovjeku« ima do-

7 Usp. *Isto*, 13–39.

8 *Isto*, 50.

9 Usp. Gajo Petrović, Ernst Cassirer: Od kritike uma do filozofije čovjeka — u: Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku. Uvod u filozofiju ljudske kulture* (Predgovor), 41.

10 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 75. Autor ovdje ukazuje i na povjesnu činjenicu prema kojoj su pitanja kriterija razlikovanja između ljudskog i životinjskog svijeta napose od dvadesetih godina 20. stoljeća stajala u središtu debate o temeljnim pitanjima filozofske antropologije. Na njemačkom govornom području su Max Scheler, Arnold Gehlen i Helmuth Plessner pokušali znanstveno utemeljiti filozofsku antropologiju.

11 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 47.

12 *Isto*, 51.

13 U svom predgovoru hrvatskom izdanju Cassirerova *Ogleda o čovjeku* Gajo Petrović predbacuje Cassireru da ovdje dosta ležerno, pa čak i nepromišljeno, koristi pojmove »imaginacija«, »inteligencija« i »praksa«, što može biti i nekim znakom »navlačenja stvari« u korist postavljene teze o čovjeku kao simboličkom biću.

dirnih točaka s ovim filozofskim pravcem s početka 20. stoljeća.¹⁴ To je vrijeme kada se osjeća potreba obnove filozofskoga promišljanja jer se metafizika doživljava zaokruženom i, k tome, nadidenim oblikom filozofije. Antimetafizički impuls prepoznatljiv je i kod Cassirera i njegova »Ogleda o čovjeku«. Osim toga, Cassirerov »Ogled o čovjeku« s filozofskom antropologijom povezuje i pokušaj da se bitak čovjeka pojasni iz jedne strukturalne jezgre koja je prema Cassireru »simbolička ideacija«. Ona je pripada čovjeku kao izvorni monopol. Kao i drugim teoretičarima onoga razdoblja, tako i Cassireru uspoređivanje sa životinjskim svijetom treba voditi prema slici čovjeka, barem onoj »funkcionalnoj«, ako ne i »supstancijalnoj«.¹⁵

Kako je gore već spomenuto, polazište ovoga Cassirerovog pokušaja bila je duboka kriza u samorazumijevanju čovjeka na početku 20. stoljeća.¹⁶ Moderna je teorija o čovjeku, smatra Cassirer, zbog specifičnoga karaktera njezinoga razvoja kroz povijest izgubila svoje duhovno središte što je za posljedicu imalo potpunu anarhiju misli. Iako je kroz povijest uvijek bilo određenih razilaženja mišljenja i teorija, s obzirom na spomenuto pitanje, redovito je postojala i barem jedna opća orijentacija ili okvir kojim su se mogle obuhvatiti sve individualne razlike.¹⁷ U ranijim povijesnim fazama, metafizika, teologija, matematika i biologija bile su snage koje su upravljale antropološkom misli i antropologiji davale jedinstveno obilježje. Početkom 20. stoljeća nastala je situacija u kojoj više nije postojao neki središnji koncept za razumijevanje stvarnosti čovjeka, nego su različiti znanstvenici pristupali istraživanju stvarnosti čovjeka iz svoje vlastite perspektive. Cassirer se kao na svjedoka krize filozofskoga učenja o čovjeku poziva na Maxa Schelera (1874.–1928.), koji je u svojem djelu »Die Stellung des Menschen im Kosmos«¹⁸ ustvrdio slijedeće:

... imamo prirodoslovnu, filozofijsku i teologijsku antropologiju, kojih nije briga jedne za drugu — *ali nemamo jedinstvenu ideju o čovjeku*. Mnoštvo specijalnih znanosti kojih broj neprestano raste, a koje se bave čovjekom, ma koliko one vrijedne bile, uvelike više zastiru bivstvo čovjeka, nego što ga rasvjetljuju. [...] ni u kojem drugom razdoblju povijesti nije čovjek sam sebi postao toliko *problematičnim* koliko u današnje doba.¹⁹

Schelerovim zaključkom Cassirer je pokušao opisati situaciju u kojoj se našla suvremena antropologijska filozofija.

Kao svojevrsan odgovor na spomenutu krizu antropologijske filozofije na početku 20. stoljeća Cassirer nudi naučavanje o simbolu. Simbol smatra ključem

14 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 75–76.

15 Usp. *Isto*, 76.

16 Povijesti razvoja ove krize antropologijske filozofije Cassirer posvećuje cijelo prvo poglavlje prvoga dijela *Ogleda o čovjeku*. On smatra da je razvoj antropologijske filozofije, za razliku od ostalih grana filozofskoga istraživanja, obilježen dramatičnim gibanjima i ispunjen najdubljim ljudskim strastima i čuvstvima. U: Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 23.

17 Usp. *Isto*, 37.

18 Djelo je prevedeno i na hrvatski jezik: Max Scheler, *Čovjekov položaj u kozmosu*, Zagreb, 2005.

19 *Isto*, 13–14.

za shvaćanje čovjekove prirode te poima čovjeka kao biće koje raspolaže simbolima i koje si kroz njihovu uporabu priskrbljuje vlastito samorazumijevanje i vlastiti pogled na svijet.²⁰

S ciljem opravdanja svoje postavke rabio je i rezultate istraživanja biologa Johanna Uexküll (1864–1944) te pošao od njegove teorije nacrt organizma (*Bauplan*), pri čemu tvrdi da »ljudski svijet nije izuzet od onih bioloških pravila što vladaju životom svih ostalih organizama.«²¹ Cassirer, međutim, ipak potvrđuje i specifičnost ljudskoga svijeta i posebno obilježje ljudskoga života: »U ljudskome svijetu« — tvrdi on — »nalazimo jednu novu karakteristiku koja je, čini se, osebujni znak ljudskog života.«²² Johannes Uexküll je u svojem istraživanju došao do zaključka da je svakom živom organizmu bitno obilježje tzv. »funkcionalni krug« koji mu omogućuju preživljavanje i koji se sastoji od dvaju različitih, ali u međusobnoj suradnji i ravnoteži bitno povezanih sustava, »receptornoga« (*Merknetz*) i »efektornoga« (*Wirknetz*). Pomoću prvoga jedna biološka vrsta prima vanjske podražaje, a pomoću drugoga reagira na primljene poticaje. Ova dva sustava međusobno su uravnotežena i tijesno isprepletana te predstavljaju karike u lancu spomenutoga funkcionalnog kruga.

Cassirer u svojim promišljanima proširuje Uexküllovu teoriju te naglašava da se kod čovjeka razvio još jedan nov sustav prilagodavanja koji opisuje kao »simbolički sustav«. Ovaj treći sustav oblikuje čitav ljudski život:

Između receptornog i efektornog sustava, koje nalazimo u svim životinjskim vrstama, u čovjeku nalazimo treću kariku koju bismo mogli nazvati *simboličkim sustavom*. Ta nova tekovina preobražava cijeli ljudski život. Uspoređen s ostalim životinjama, čovjek živi ne samo u široj realnosti, nego, da tako kažemo, i u novoj *dimenziji* realnosti.²³

Poradi ovog simboličkog sustava za čovjeka je karakteristično da odgoda svoju reakciju na podražaje i utiske od svijeta, što ga bitno razlikuje od drugih živih organizama. Kod organskih je reakcija odgovor na podražaj izvana neposredan i neodgodiv, a kod čovjekovih reakcija on je prekinut i odgođen jednim sporim i složenim procesom.²⁴

Prema Cassireru čovjek ne živi u prirodnome svijetu, nego u jednome svijetu simbola. On se ne nalazi u neposrednom odnosu sa »čistom« stvarnošću, ne može se izravno suočiti sa zbiljnošću i postaviti joj se »licem u lice«, nego mu je sva stvarnost posredovana simbolima. Čovjekov se svijet simbola sastoji od pojedinih simboličkih formi kao što su jezik, mit, umjetnost i religija. Oni sačinjavaju višestruku mrežu simbola koja se oplemenjuje i neprestano jača kroz sav ljudski misaoni i iskustveni napredak. Zbog nemogućnosti neposrednoga suočavanja sa čistom stvarnošću i nemogućnošću bavljenja samim stvarima, čovjek je primoran

20 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 82.

21 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 41.

22 *Isto*

23 *Isto*, 42.

24 Usp. *Isto*.

u stanovitome smislu ophoditi se sa samim sobom, jer je tvorac svijeta simbola. Čovjek se toliko upetljao u jezične oblike, umjetničke slike, mitske simbole ili religijske obrede da ništa ne može vidjeti ili spoznati bez posredovanja toga umjetnog medija.²⁵

Očito je da Cassirer »Ogledom o čovjeku« želi postaviti sasvim nove temelje filozofske antropologije. Upravo u čovjekovoj sposobnosti razvoja simbola i stvaranja simboličkoga medija vidi njegovu specifičnost i svojstvenost. Simboli su instrumenti pomoću kojih čovjek spoznaje svijet i razumijeva samoga sebe.²⁶ Filozofska antropologija, usredotočena na koncept simbola, baca novo svjetlo i na specifično ljudsko iskustvo prostora i vremena, ali je tomu konceptu simboličkoga vlastito i pojasniti razliku između činjeničnoga svijeta, s jedne strane, i idealnoga svijeta, s druge strane, a ona je konstitutivna za ljudsku spoznaju i djelovanje.²⁷

Na temelju ovakvoga izvođenja i zaključivanja, Cassirer dolazi do svoje temeljne teze o potrebi preoblikovanja klasične definicije čovjeka kao »animal rationale« u novu definiciju čovjeka kao »animal symbolicum«. ²⁸ Pritom ne odbacuje i ne omalovažava spomenutu klasičnu definiciju čovjeka jer umnost predstavlja vrlo značajnu čovjekovu sposobnost i bitnu karakteristiku svih čovjekovih aktivnosti. Međutim, pojam uma za Cassirera je jednostavno preuzak i neprimjeren za shvaćanje oblika čovjekova kulturnoga života u svem njegovome bogatstvu i raznolikosti; svi su ti oblici simbolički. Prema tome, primjerenije je čovjeka definirati kao »animal symbolicum«. Time se ujedno naglašava i što čovjeka razlikuje od svih ostalih životinjskih vrsta te se na taj način može razumjeti specifičan pravac čovjekova usmjerenja prema civilizaciji.²⁹

2. »*Animal symbolicum*« — filozofija ljudske kulture

Prema Cassireru, pitanje o čovjeku prvenstveno je pitanje o jednoj filozofiji kulture,³⁰ što je izričito nagoviješteno i u samome naslovu njegova »Ogleda o čovjeku« gdje u podnaslovu knjige stoji »Uvod u filozofiju ljudske kulture«. Stoga je važno istaknuti da definiciju čovjeka kao »animal symbolicum« ne treba promatrati u uskome smislu te riječi, nego više kao smjer kretanja u istraživanju čovjekove biti. Cassirer smatra da se određenje ili opisivanje čovjeka na temelju njegove simboličke aktivnosti treba tražiti tek u sferi kulture.³¹

Obrat prema općemu, koji je već Platon učinio u odnosu na sokratovsku maksimu »Upoznaj samoga sebe!«, smatrajući da »čovjeka ne treba proučavati

25 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, 58.

26 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 83.

27 Usp. *Isto*, 87.

28 Usp. Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 43.

29 Usp. Dražen Volk, Temeljni pojmovi filozofije simboličkih formi Ernsta Cassirera, *Communio*, 2010, 36, 108, 151.

30 Usp. Gajo Petrović, *Ernst Cassirer: Od kritike uma do filozofije čovjeka*, 36

31 Usp. Dražen Volk, Temeljni pojmovi filozofije simboličkih formi Ernsta Cassirera, 151.

u njegovom individualnom, nego u njegovom političkom i društvenom životu³² i Cassirer smatra presudnim. Ono, naime, što je na razini pojedinca neprozirno i nesagledivo, na razini društvene zajednice (države), tj. na razini praktičnoga i društvenog života, biva uvećano i u svojoj općenitosti transparentno i dohvatljivo. Cassirer ide dalje tvrdeći kako politički život ipak nije jedini oblik zajedničke ljudske egzistencije, već su i prije nastajanja države postojali pokušaji čovjeka oko organizacije vlastitih osjećaja, želja i misli. Cassirer kaže: »Takve organizacije i sistematizacije nalaze se u jeziku, mitologiji, religiji i umjetnosti. Država, koliko god bila važna, nije sve.«³³ Jezik, mit, religija i umjetnost posjeduju vrijednost sistema duhovnih formi izražavanja i prije oblikovanja države.³⁴ Upravo je zbog toga za razumijevanje čovjeka potrebno ne ograničiti tu bazu samo na političku organizaciju ljudskoga života. Pitanje o čovjeku za Cassirera je pitanje o svim oblicima čovjekova zajedničkog stvaralaštva, pomoću kojih čovjek organizira i sistematizira svoje osjećaje, želje i misli. Odnosno, pitanje čovjeka i pitanje kulture prema njemu je zapravo isto pitanje.³⁵

Ovdje pravom temom postaje sustav duhovnih izražajnih formi te funkcionalna, a ne supstancijalna definicija prirode ili »biti« čovjeka jer čovjek nije jednostavna supstancija. Čovjekova eminentna karakteristika, njegova *differentia specifica*, nije njegova metafizička ili fizička priroda, nego njegovo stvaralačko djelo.³⁶ Čovjekovo djelo, odnosno sustav ljudskih djelatnosti, određuje i definira sferu ljudskoga. Jezik, mit, religija, umjetnost, znanost i povijest konstitutivni su dijelovi i različita područja te sfere.³⁷

Zadaća je jedne filozofije o čovjeku, prema Cassireru, otkriti temeljne strukturne principe čovjekovih kulturnih tvorbi, kao i organsku cjelinu koju te tvorbe zajedno sačinjavaju. Pritom, prednost pripada problemu smisla i značenja, pred problemom povijesnoga razvoja. Filozofija je izazvana istražiti svu dubinu toga kulturnog materijala. Cassirer smatra da se čovjeka u njegovoj biti prvenstveno može dohvatiti upravo u njegovu stvaralaštvu, u njegovoj kulturi.³⁸

Simboličke su forme koje analizira: mit i religija, jezik, umjetnost, povijest i znanost. Svaku od njih tematizira s namjerom uočavanja njihovih specifičnosti i jasnoga razlikovanja jedne od drugih. Navedeni redoslijed pojedinih simboličkih formi ima svoju logičku strukturu, budući da se iz njega iščitava određena geneza ljudskoga, razvoj i napredak prema sve većoj čovjekovoj slobodi i emancipiranosti.³⁹ Ljudska kultura kao cjelina može se opisati kao »proces progresivnoga samooslobađanja čovjeka«⁴⁰, a pojedine simboličke forme predstavljaju samo

32 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 89.

33 *Isto*, 90.

34 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, 64.

35 Usp. Gajo Petrović, *Ernst Cassirer: Od kritike uma do filozofije čovjeka*, 43.

36 Usp. *Isto*, 44.

37 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, 64.

38 Usp. *Isto*, 64–65.

39 Usp. *Isto*, 65.

40 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 288.

faze u tome procesu. Najviši oblik simboličkog djelovanja za Cassirera je znanost za koju tvrdi da »je posljednji korak u čovjekovom duhovnom razvoju i može se smatrati najvišim i najkarakterističnijim dostignućem ljudske kulture«.41

Valja istaknuti da ovdje nije riječ o nekakvoj kronologiji nastajanja promatranih simboličkih formi. Cassirer dvoumi tek između stanovite razvojne hijerarhije simboličkih formi i njihove koincidencije.42 Na spomenutu koincidenciju ukazuje posebno u svojoj postumno objavljenoj knjizi iz 1946. godine »The Myth of the State«43, analizirajući mjeru u kojoj mitske energije ljudskoga iskustva i u suvremenome svijetu mogu biti dominantne. Primjer su za to totalitaristička društvena uređenja 20. stoljeća u kojima su se vrlo djelotvorno rabili i elementi mitskoga, navodeći prije svega fašizam i nacionalsocijalizam.44 Dakle, simboličke forme se ne mogu shvatiti kao nekakve točno određene povijesne faze. Sve su one ukorijenjene u ljudskome bitku i pojedinci ih prihvaćaju kao utočišta i horizont svojega življenja te razumijevanja svijeta i odnosa prema njemu.45

3. »*Animal symbolicum*« i pitanje identiteta

Na temelju prihvaćanja simboličkih formi kao duboko ukorijenjenih u ljudskome bitku te kao utočišta i horizonata življenja pojedinaca i njihova razumijevanja svijeta te odnosa prema njemu, dolazi se do jednoga pokušaja analize mogućnosti određenja identiteta čovjeka pojedinca kroz odabir i artikulaciju pojedinih simboličkih formi. Ponajprije će se ukratko ukazati na način razumijevanja identiteta i njegova opravdanja u ovome kontekstu. Zatim će se pokušati ukazati na mogućnosti povezivanja Cassirerove teorije o čovjeku kao »animal symbolicum« i pitanja identiteta čovjeka pojedinca.

3.1. *Kompleksnost pitanja identiteta*

Pitanje o identitetu vrlo je kompleksno pitanje i, napose u novije doba, predstavlja jedan od središnjih problema ne samo filozofije, već kao tema pobuđuje velik interes društveno–humanističkih i drugih znanosti, o čemu svjedoči mnoštvo napisanih radova, istraživačkih studija i priloga.46 Identitet se može tematizirati s logičkoga, etičkog i povijesno–filozofskog aspekta, kao i u odnosu na ljudske zajednice, epohe, ali i na ljude pojedince.47 Pitanje identiteta, dakle, može se odnositi kako na čovjeka pojedinca i na pojedinačne predmete, tako i na različite dimenzije rodova i vrsta, ali i na složene odnose između oblikovanja individual-

41 *Isto*, 264.

42 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, 65.

43 Knjiga je dostupna i na srpskom jeziku pod naslovom *Mit o državi*, Beograd, 1972.

44 Usp. Heinz Paetzold, *Ernst Cassirer zur Einführung*, 10.

45 Usp. Hotimir Burger, *Čovjek, simbol i prafenomeni*, 66.

46 Vrlo iscrpnu znanstveno–teorijsku analizu problematizacije identiteta ponudio je Rade Kalanj u svojoj knjizi *Modernizacija i identitet*, Zagreb, 2008.

47 Usp. Hotimir Burger, *Osoba, njezin identitet i odluka*, *Republika*, 2010, 66, 9, 3.

nih (*Ja*) i grupnih (*Mi*) identiteta.⁴⁸ Iz svega toga proizlazi sva složenost pitanja o identitetu, što se onda odražava i na mnoštvo najrazličitijih vidova njegova razumijevanja i teorija o njemu.

U okviru filozofske refleksije, pojam identiteta označava »samosuglasje, podudarnost subjekta, bića općenito sa samim sobom«.⁴⁹ Filozofski pojam identiteta (lat. *identitas*, od *idem* što znači *isto*) označava, s jedne strane, ispitivanje biti nekoga predmeta, *quid* koje je identično sa samim predmetom i koje se može pojmovno izraziti te, s druge strane, misliti *differentia specifica*, odnosno posebnu razliku po kojoj se neko biće razlikuje od svih drugih bića.⁵⁰ Dakle, pojam identiteta ima dva temeljna značenja: potpunu istovjetnost i razlikovanje koje pretpostavlja određenu konzistentnost, odnosno vremenski kontinuitet. Kroz takvo određenje moguća su dva odnosa usporedbe između pojedinca ili stvari: sličnost i različitost. Proces identifikacije, pak, kao proces određivanja istosti i različitosti, ujedno je i društvenoga karaktera, čime je svaki identitet ujedno i društveni i relacijski identitet.⁵¹ U tom su smislu važne dimenzije u procesu oblikovanja identiteta svakako obitelj, klasa, rod, etnicitet, mjesto boravka i sl.⁵²

U promišljanjima o oblikovanju i određivanju identiteta čovjeka pojedinca na temelju Cassirerove filozofije simboličkih formi i kulturnofilozofske teorije o čovjeku kao »animal symbolicum« polazi se od takvog razumijevanja i određenja identiteta.

3.2. »Animal symbolicum« i oblikovanje identiteta čovjeka pojedinca

Ako se čovjek razvija u mreži simbola i simboličkih formi koju je sam stvorio i dalje je stvara i izgrađuje te pomoću nje spoznaje sebe i svijet oko sebe, s pravom se može postaviti pitanje ne konstruira li se onda i identitet čovjeka pojedinca kroz prihvaćanje, artikulaciju te intenzitet i opseg utjecaja jedne ili više simboličkih formi na njegov život. Konkretno, ukoliko pojedinac, primjerice, svjesno prihvaća religiju kao simboličku formu vlastitoga životnog utočišta, utoliko ona u nekom smislu određuje njegov identitet. Religija u bitnome određuje njegovo »ja« i po tome ga čini posebnim u odnosu na druge, a u konačnici se i govori o

48 Erik H. Erikson (1902–1994) razlikuje »personalni« i »grupni« identitet. Pojmom »personalni identitet« Erikson obilježava jednakost sa samim sobom (*Sich-Selbstgleichheit*) i kontinuitet osobe u vremenu, a analogno tom pojmu koristi i pojam »grupni identitet« koji, prema njemu, označava postojanost i nepromjenjivost simbola jedne grupe unatoč promjenjivosti članova te grupe. Kanadski sociolog Erving Goffman (1922–1982) istražuje personalni i društveni identitet. Pod »personalnim identitetom« on misli na jedinstvenost individue, koja prije svega proizlazi iz organske jedinstvenosti svake osobe, a potom i iz jedinstvene kombinacije životnih povijesnih datosti. U: Joachim Ritter i sur., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel, 1976, vol. 4, 148.

49 Rade Kalanj, *Modernizacija i identitet*, 15.

50 Usp. *Isto*.

51 Ivan Cifrić — Krunoslav Nikodem, Relacijski identiteti. Socijalni identitet i relacijske dimenzije, *Društvena istraživanja*, 2007, 16, 3, 332.

52 Ivan Cifrić — Krunoslav Nikodem, Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 2006, 15, 3, 175.

takozvanome religijskom ili vjerskom identitetu, bilo pojedinca bilo jedne skupine ili čak nacije.

Cassirer u svojim tekstovima religiju analizira u povezanosti s mitom kao temeljnom simboličkom formom jer smatra da je religija neraskidivo povezana i prožeta mitskim elementima. Za mitsko je shvaćanje karakteristična prožetost osjećajnim osobinama. U temelju toga shvaćanja nije mišljenje nego osjećanje. Tako i danas postoje pojedinci koji se u svojem življenju rukovode daleko više vlastitim osjećajima nego razumom i kritičkim promišljanjem, bilo u vrlo općenitome smislu, bilo možda u kontekstu govora o religiji. U tom se slučaju može govoriti i o utjecaju mitskih energija ljudskoga iskustva na oblikovanje identiteta tih pojedinaca. Činjenicu da se pojedinci mogu svjesno i djelotvorno koristiti elementima mitskoga, Cassirer je analizirao, kako je gore već spomenuto, u svojoj knjizi »Mit o državi«.

Nadalje, u razmatranju jezika kao, uz mit, druge temeljne simboličke forme, Cassirer između ostalog, ističe i njegovu konstruktivnu zadaću u tvorbi jezične zajednice. U tom se smislu može govoriti i o jezičnome identitetu pojedinca ili skupine ljudi, identitetu koji se oblikovao kroz pripadnost određenoj jezičnoj zajednici.

Takoder je očito kako se prema prihvaćanju i svih drugih simboličkih formi kao životnih utočišta i prema njihovom intenzitetu utjecaja može govoriti o identitetu čovjeka umjetnika ili sklonoga umjetnosti, znanstvenika ili sklonoga znanosti, itd. Svaka simbolička forma ili više njih, koje pojedinac prihvaća kao utočišta i horizonte svojega življenja te svojeg odnosa prema svijetu, izgrađuju njegov identitet. Jednako kao što se, kako je već spomenuto, sve simboličke forme ne mogu shvatiti kao točno određene povijesne faze nego kao sastavni elementi ljudskoga bitka, moguće je da u različitim fazama čovjekova života pojedine simboličke forme budu u većoj ili manjoj mjeri prezentne. Iz toga je već jasno da se identitet pojedinca može oblikovati i kroz prihvaćanje i artikulaciju istovremeno više simboličkih formi.

Sasvim je sigurno da je, barem u određenoj mjeri, pri izboru i prihvaćanju pojedinih simboličkih formi kao utočišta svojega života važan i utjecaj različitih okolnosti u kojima se čovjek pojedinac rada i razvija, kao što su etnicitet, klasa, tradicija, društvena sredina, obitelj, itd. Upravo su ti elementi važne dimenzije u konstrukciji identiteta čovjeka pojedinca. Vrlo snažan utjecaj u njegovu oblikovanju može imati, primjerice, odrastanje u strogo religijske ili nekome drugom okruženju koje bi omogućavalo snažniji utjecaj pojedinih simboličkih formi.

Na koncu valja ukazati i na Cassirerovu tvrdnju kako u svim djelatnostima čovjeka kao aktivnoga i stvaralačkog bića postoji neka »fundamentalna polarnost« odnosno, kaže Cassirer, »možemo govoriti o napetosti između stabilizacije i evolucije, između tendencije koja vodi čvrstim i stabilnim oblicima života i tendencije da se razbije ta kruta shema«.⁵³ Dakle, riječ je o razapetosti čovjeka između različitih tendencija, od kojih jedna želi zadržati stare oblike, a druga stvoriti

53 Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, 224.

nove. Prema tome čovjek živi u stalnoj napetosti »između tradicije i inovacije, između reproduktivnih i kreativnih snaga«. ⁵⁴ Taj se dualizam provlači kroz sve oblike kulturnoga života, pri čemu proporcija među suprotnim faktorima u različitim oblicima varira, a od te proporcije ovisi njihova specifična fizionomija. ⁵⁵ Ne može li se i na temelju ove polarnosti govoriti, s jedne strane, o identitetu čovjeka koji je u svim svojim djelatnostima, takoreći, progresist ili kreativac te, s druge strane, o identitetu čovjeka koji je tradicionalist ili, točnije rečeno, zadovoljan stabilnim oblicima života? To se može odnositi na sve simboličke oblike koje čovjek prihvaća kao utočište i horizont svojega življenja.

Zaključak

Ponudeno promišljanje predstavlja svojevrstan pokušaj da se na temelju filozofije simboličkih formi Ernsta Cassirera, napose njegove teorije o čovjeku kao simboličkome biću, analizira mogućnost govora o određenju identiteta čovjeka pojedinca. Kao što je već rečeno, taj bi govor kao polazište imao odabir i artikulaciju pojedinih simboličkih formi čovjeka pojedinca kao utočišta i horizonata njegova življenja. Cassirer se, istina, u okviru svoje kulturnofilozofske antropologije nije izravno bavio problemom identiteta općenito, pa tako ni mogućnošću određenja identiteta čovjeka kroz odabir pojedinih simboličkih formi, opseg i intenzitet njihova utjecaja na njegov život. Međutim, shvaćajući identitet pojedinca kao istovjetnost sa samim sobom, s jedne strane, i specifično razlikovanje od drugoga, s druge strane, uz vremenski kontinuitet, želi se pokazati kako Cassirerova teorija omogućuje promišljanja u pravcu određenja identiteta čovjeka pojedinca kroz prihvaćanje jedne ili više simboličkih formi kao životnoga utočišta. Na to se, konkretno, pokušalo ukazati na primjeru odabira religije kao simboličke forme i s njom usko povezanim mitskim energijama ljudskoga iskustva, ali i kroz pojedinčev odabir drugih analiziranih simboličkih formi. Pritom opseg utjecaja pojedinih simboličkih formi može u različitim fazama ljudskoga života varirati, odnosno biti veći ili manji. U tome veliko značenje mogu imati i različite životne okolnosti kao što su tradicija, društvena sredina, odrastanje u obitelji i tomu slično.

Iako se sam Cassirer nije posebno bavio pitanjem identiteta, zaključno se može reći kako njegova kulturnofilozofska teorija o čovjeku dodatno otvara kvalitetnu mogućnost bavljenja ovim pitanjem u velikoj plejadi današnjih teorija o identitetu.

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ Gajo Petrović, *Ernst Cassirer: Od kritike uma do filozofije čovjeka*, 47.

Man as »Animal Symbolicum«

Some Aspects of the Philosophical Anthropology of Ernst Cassirer

Ivan Džinić*, Davor Vuković**

Summary

This paper deals with the philosophical thought of Ernst Cassirer and his notion of man as »animal symbolicum« which emanates from his philosophy of symbolic forms. Based on Cassirer's theory of symbolic forms as the objectivation of the spirit, this paper endeavours to analyse the possibility of determining the identity of the human individual by means of selection and articulation of individual symbolic forms. The question at the outset is the following: is the identity of an individual in fact determined by his choice of individual symbolic forms and by the scope and intensity of their influence? In other words, is the scope within which an individual symbolic form is articulated in an individual human being in fact the measure in which one can determine his identity? In this context the question arises concerning the influence of various other factors such as tradition, social milieu, family, etc. Furthermore, the article examines the issue of the possibility of shaping the identity of an individual through acceptance and articulation of several symbolic forms and their interrelationship in this case, that is the predominance of one over the other. The first and second sections of the article present a portrayal of Cassirer's theory on man as a symbolic being and his philosophy of culture, while the third section attempts an analysis of the possibility of determining the identity of a human individual through acceptance and articulation of single symbolic forms or several of the same.

Key words: man, animal symbolicum, symbolic form, culture, identity

* A/Prof Ivan Džinić, Dr. Sc., Catholic Faculty of Theology in Đakovo, University of Josip Juraj Strossmayer in Osijek. Address: Strossmayerov trg 5, 31400 Đakovo, Croatia. E-mail: ivo.dzinic@os.t-com.hr

** Davor Vuković, Dr. Sc., Teaching Assistant, Department of Fundamental Theology, Catholic Faculty of Theology, Đakovo, University of Josip Juraj Strossmayer in Osijek. Address: Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo, Croatia. E-mail: dav.vuk@gmail.com